

KOLLAI ISTVÁN

Meghasadt múlt?

Kapcsolódási pontok és ellentétek a szlovák és a magyar történelmi narratíva között

Emlékezet, politika

Szociológusok körében közhelynek számít, hogy a csoportidentitás, a mi-tudat sok szempontból a másokhoz képest történő önmeghatározásra épít, azaz önmagunk más csoportoktól való megkülönböztetése kerül előtérbe. Az pedig történelmi közhelynek számít, hogy a 19. századi nemzetté válás folyamatában, amikor kialakultak és kiforrtak a nemzeti narratívák a közép-európai térségben, a nemzetek sokszor épp egy másik nemzettel szemben kezdték meghatározni saját identitásukat – különösen igaznak tűnik ez az állítás a szlovák nemzet-tudat kapcsán, melyben a magyarság kitüntetett (de alapvetően negatív) szerephez jutott. Mindamellet a szlovák történelemszemlélet sem mozdatlan, a másfél évtizede független Szlovákia történetírási gyakorlata pedig akár útkeresésnek is felfogható abból a szempontból, hogy mik tekinthetők a szlovák nemzeti történelem főbb sarokpontjainak, vagy hogy a „hivatalos” szlovák történelem-magyarázat hogyan viszonyuljon bizonyos eseményekhez, jelenségekhez. Ez az útkeresés azonban kevésbé érintette a szlovák történelmi tudaton belül meglehetősen negatív tónusban feltűnő magyarság megítélését, inkább a szlovák közvélemény belső törtésvonalai mentén alakultak ki viták.

Ahogy az is nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a viták a politikától nem tudnak elszakadni, sőt, sokszor egyenesen a politika kezdeményezi

őket. Az 1998-ig tartó Mečiar-éra leglátványosabb mozzanata ilyen téren a Milan S. Ďurica által fémjelzett oktatási segédkönyv megjelentetése volt, amelynek tetemes részét a második világháborús szlovák állam hatéves történelmének taglalása tette ki, és amely Jozef Tiso személyét, történelmi szerepét próbálta meg rehabilitálni.¹ Ez a törekvés egyébként komoly vitát váltott ki a szlovák történészek körében. A Dzurinda-éra euroatlanti integrációval fémjelzett nyolcéves időszakát (1998–2006) kevésbé jellemezték látványos emlékezetpolitikai csatározások. Ján Langoš vezetésével megkezdte működését a Nemzeti Emlékezet Intézete (Ústav pamäti národa – ÚPN), melynek feladata a 20. századi totalitárius rendszerek múltjának feldolgozása 1939. április 18-tól 1989. december 31-ig, tehát az intézet a fasiszta szlovák bábállam ténykedését is vizsgálni hivatott.² Ugyancsak említésre méltó Milan Hodžának, a világháború előtti Csehszlovákia szlovák miniszterelnökének 2002. június 27-i ünnepélyes újrateremtése is. Hodža mint européer, és a közép-európai együttműködést szorgalmazó politikus vonult be a szlovák politikai emlékezetbe, újrateremtésének volt tehát ilyen értelemben hagyományteremtő jellege is.³ Ugyanígy hagyományteremtő próbálkozásnak tekinthető Pavol Hrušovskýnak, a szlovák parlament kereszténydemokrata házelnökének 2003. januárjában tartott újrateremtése is, amely a szlovák történelmet tekintette át. Előadásában kiemelt helyet kapott a történelmi Magyarország is: „a szlovák Felföld [Slovensko] nem a tárgya, hanem az alanya volt a történelmi Magyarországnak. Ennek köszönhetően nemzetünk és országunk komoly tapasztalatot szerzett, és részt vett minden olyan eseményben, mely Európát megmozgatta”.⁴ A Dzurinda-korszak emlékezetpolitikájának korlátait jelzi (magyar szemszögből), hogy a Magyar Koalíció Pártja nyolc évig úgy volt a koalíció tagja, hogy a Beneš-dekrétumok kérdéskörét még csak fel sem vehette. Amikor pedig ez a kérdés felmerült – 2002-ben, Orbán Viktor Beneš-dekrétumokat elítélő kijelentése révén – akkor a szlovák politika az „integrációs kényszer” ellenére sem habozott lefagyaszteni Magyar-

¹ Milan S. Ďurica: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1995. A könyv lényegében egy részletes kronologikus áttekin-tés, hosszú szerzői magyarázatokkal.

² A többször módosított 553/2002. törvény (ún. „törvény a nemzet emlékezetéről”).

³ Lásd Mikuláš Dzurinda akkori miniszterelnök beszédét az újrateremtés alkalmából. www.vlada.gov.sk/hodza

⁴ A beszéd megtalálható a szlovák parlament (Národná rada) honlapján. www.nrsr.sk

országához fűződő kapcsolatát, ami a problémának a szlovák köztudatban elfoglalt kiemelt helyéről tanúskodik.

A 2006. évi kormányváltás óta eltelt nem túl hosszú időszakban a politika historizáló jellegének egyértelmű felerősödését figyelhetjük meg. A Robert Fico vezette kormány aktív emlékezetpolitikát folytat, amit sok szempontból meghatároz a koalíció tagjává tett Szlovák Nemzeti Párt (Slovenská národná strana – SNS). A leglátványosabb emlékezetpolitikai lépés a Beneš-dekrétumok 2007. szeptember 20-i megerősítése volt, amit az SNS már korábban is szorgalmazott, és amire az SNS által benyújtott nyilatkozat-tervezet hivatalos indoklása szerint azért volt szükség, mert a szlovákiai és magyarországi magyar politikusok kétségbe vonják a háború utáni viszonyokat rendező, „denacifikációs” dokumentumokat.⁵ A lépés magyarellenes élett erősítette, hogy az MKP ugyanekkor válaszképpen elkészített kölcsönös megbékélési nyilatkozat-tervezetét a szlovák kormánykoalíció tagjai erőteljes kirohanások mellett lesöpörték az asztalról, meg sem próbálva diplomatikusan kezelni az ügyet.

Nagy port kavart a szlovák közéletben az Andrej Hlinka „nemzet-ébresztő érdemeiről” megemlékező törvénytervezet is, mivel Hlinka megítélése (főként antiszemitizmusa és klerikalizmusa miatt) a szlovák közgondolkodásban nem egyértelműen pozitív. Az SNS törvénytervezetét a parlament végül 2007. október 26-án fogadta el („Lex Hlinka”).⁶ A legnagyobb kormánypárttól sem áll távol a történelem jogszabályba öntése: ugyanezen a napon a szlovák parlament egy a csernovai sortűzre emlékező határozatot is elfogadott, Pavol Paška házelnök (Smer) javaslata alapján.⁷ De magától a miniszterelnöktől, Robert Ficótól sem mentes a historizálás. Amikor frissen kinevezett miniszterelnökként Tony Blairnél tett látogatást, angol kollégájának ajándékozta „Jánošík övét” – a 18. században élt Juraj Jánošík szlovák szegénylegény Robin Hood-i mítoszára utalva. Jánošíkot ekkor Fico egyébként az „első szlovák baloldalinak” nevezte.⁸

⁵ A nyilatkozat szövege magyarul: *Új Szó*, 2007.09.21., 7.

⁶ 531/2007. tv. Másnap, a csernovai sortűz 100 éves évfordulójának az emlékülésén – amelyen a kormány tagjai is részt vettek – a magyarokat egy nem hivatalos bocsánatkérésre szólították fel.

⁷ Indulatos vita a csendőrsortűzről. *Új Szó*, 2007.10.17., 1. A csernovai sortűzről Paška mellett az SNS, az MKP és a KDH is nyilatkozattervezetet nyújtott be. Az elfogadásra kerülő Paška-féle nyilatkozatot végül az MKP is támogatta.

⁸ Kollai István: Jánošík, a baloldali betyár. *Közép-Európai Szemle*, 2006.04.24. www.talaljuk-ki.hu

A fenti áttekintés nem teljes körű, de így is mutatja, hogy a mai szlovák kormány nemzetpolitikájának láthatóan része a szlovák történelem „újrafelfedezése”, amit gondolkodási alapként javasol szavazói bázisának figyelmébe (a Smer „hazafiasságával” pedig talán az SNS választóit is megcélozza). Ugyanakkor arról sem beszélhetünk, hogy ez az emlékezetpolitika az ellenzék elutasításával találkozna. Láthattuk ezt a Beneš-dekrétumok megerősítésének széles körű támogatásakor, de példaként említhető az is, hogy pont a magyar párttal korábban leginkább együttműködni hajlandó kereszténydemokraták szólították fel Magyarországot, hogy adjon át Szlovákiának 503 műkincset, melyeket 1867 és 1945 között vittek át Szlovákia területéről Magyarországra.⁹ Ugyancsak a kereszténydemokraták voltak azok, akik versenyt futottak az SNS-szel Hlinka kegyeiért (és a radikális nemzeti szavazók kegyeiért), amikor maguk is a parlament elé terjesztettek egy Lex Hlinkát 2007 őszén.

A párbeszéd helye

A magyarellenes retorikával politizáló SNS kormányra kerülése, illetve a dekrétumok megerősítésének széles körű szlovák politikai támogatása valószínűleg hosszú időre esélytelenné teszi, hogy történelmi kérdések kapcsán látványos eredmények szülessenek politikai szinten; de nem lehet beszélni a szakmai párbeszéd hiányáról. Viszonylag gyakran kerül sor magyar és szlovák szakértők találkozásaira, magyar történészek munkái jelennek meg szlovák nyelven és viszont, és a két ország szakmai folyóiratai is rendszeresen helyet biztosítanak a másik oldal történészeinek.¹⁰ Mindez lehetővé teszi egymás történelmi szemléletének jobb megismerését, a szakmainál szélesebb kör számára is. Ehhez próbál a maga módján hozzájárulni az a kísérleti munka (*Rozštiepená minulost' – Meghasadt múlt*), melynek elkészítésében többek között e cikk szerzője is részt vett.¹¹

⁹ Kincset keres a KDH. *Új Szó*, 2007.08.30., 1.

¹⁰ Hangsúlyozottan a teljesség igénye nélkül említhető magyar részről az MTA Kisebbségkutató Intézete és az általa koordinált Szlovák–Magyar Történész Vegyesbizottság, vagy a PPKE és az ELTE szakmai műhelyei, melyeknek rendszeresen teret biztosít a Budapesti Szlovák Intézet és Szlovák Nagykövetség.

¹¹ A kötet elkészítése a Terra Cognita Alapítvány keretén belül folyt a Pillar Alapítvánnyal együttműködésben, a pozsonyi Stredoeurópska nadácia (Central-European Foundation), a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma és a szlovákiai Kempelen Farkas Társaság pénzügyi, illetve intézményi támogatásával. A fejezetek elkészítéséhez szakmai tanácsaival hozzájárult többek között Kiss

A továbbiakban e kötet mondanivalójának rövid összefoglalása mentén szeretnénk bemutatni, hogy véleményünk szerint a szlovák és magyar történelmi narratíva között melyek a legjellegzetesebb eltérések, szembenállások, és hogy esetleg hol közelíthetők egymáshoz a nemzeti kánonok. Ez tehát a szlovák narratívának egyfajta „magyar szemszögből” történő olvasata – de nem az egyetlen olvasata, hiszen az objektivitásra való törekvés ellenére szubjektív értékítéleteket hordoz magában.

Terminológiai kérdések tisztázása

Nehezen képzelhető el konstruktív és eredményes szlovák–magyar párbeszéd anélkül, hogy a két fél tisztázná viszonyát a másik által használt fogalmi apparátushoz. A szlovák és magyar terminológia ugyanis jelentősen eltér egymástól, ami a leglátványosabban a „történelmi tér” meghatározásában nyilvánul meg.

A szlovák historiográfia a történelmi Magyarország megnevezésére más fogalmat használ, mint az 1918 utáni Magyarországra; míg az előbbit *Uhorsko*-nak [ejtsd: uhorszko], az utóbbit *Maďarsko*-nak [ejtsd: magyarszko] nevezi. Ennek a logikának megfelelően a szlovák történelmi narratíva a történelmi Magyarországon a nemzetté válás kora előtt élt személyeket, illetve ekkor működő intézményeket *uhorský* jelzővel illeti – azokat tehát „történelmi magyarnak”, „hungarusnak” tekinti, és nem magyarnak. Szlovák–magyar viszonylatban mindez komoly fordítási, szövegértelmezési nehézségeket okozhat; nem mellékesen pedig azt eredményezi, hogy a szlovák narratíva nem nagyon beszél etnikai magyarokról 1918-ig, a magyarok így mintegy feloldódnak a soknemzetiségű történelmi Magyarország lakosságában.¹² Ilyen típusú belső ellentmondás a magyar terminológiában is felfedezhető, amikor magyarnak nevez olyan eseményeket, személyeket és intézményeket, amelyek etnikailag nem (vagy csak részben) magyarok, és inkább kulturális

Gy. Csaba, Szarka László, Roman Holec, Halász Iván, Jeszenszky Géza. A projekt nagyközönség előtti bemutatásának helyet adott a Budapesti Szlovák Intézet, a Szlovák Köztársaság Nagykövetsége (Budapest) és a pozsonyi MKKI. Az írásokat 2007-ben szakmai vitára bocsátottuk, nyomtatásban szlovák nyelven 2008-ban jelenik meg. A kötet tartalma internetes formában elérhető magyarul a www.tra.hu oldalon, szlovákul a www.minulost.sk oldalon.

¹² A szlovák historiográfia sem egységes a terminológia-használat terén a 19. századi történelem kapcsán. Így például az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezést egyesek „*rakúsko-maďarské*”, mások „*rakúsko-uhorské*” jelzővel jelölik.

tekintetben vagy területi alapon tartoznak a magyar történelmi narratívába. Végeredményben tehát mindkét oldalon valamilyen szempontból logikus, de etnocentrikus szóhasználattal állunk találkoznak.

Hasonló párhuzam állítható a „Slovensko” és a „Felvidék” kifejezések közé. Az előbbi Szlovákia szlovák elnevezése, de a szlovák historiográfia és közbeszéd már a középkor, az ókor de az őskor kapcsán is általában „Szlovákiáról”, és nem „Szlovákia területéről” beszél, tehát a *Slovensko* nem mint történelmi, hanem mint földrajzi fogalom szerepel a szlovák forrásokban.¹³ Szlovákia történelme ennek megfelelően elvileg nem a szlovák nemzet vagy a szlovák államiság története, hanem egy territórium története, az azon élő összes nép történetével együtt.¹⁴ Hogy e terület történelmének bemutatásakor a szlovák narratíva a szlovák etnikumot helyezi vizsgálódásának középpontjába, az még természetesen tekinthető; de a történetírási gyakorlatban általában nem kap helyet a mai Szlovákia területén élő más etnikumok regionális történelme, így például a magyarok regionális történelme sem.

A „Felvidék” kifejezés szlovák változata (*Horniaky, Horná zem*) a szlovák történetírásban nem használatos, a történelmi tudat pedig kifejezetten negatív értéktartalmat társít hozzá.¹⁵ A Felvidék szóhasználat valóban kifejezi azt, hogy a magyar történelmi tudat a történelmi Magyarországon belül nem (szlovák) etnikai régióként, hanem földrajzi tájegységként kezeli ezt a területet, de mára ez a szó Szlovákiának, mint államnak is a félhivatalos szinonimájává lett.

Összességében az Uhorsko–Maďarsko versus Magyarország problematika és a Slovensko versus Felvidék problematika boncolgatása azért hasznos, mert a másik fél logikája alapján rámutat a saját fogalomkészlet

¹³ Ld. pl. „Slovensko v praveku” [Szlovákia az őskorban] kifejezést: Július Bartl – Miroslav Kamenický – Pavol Valachovič: *Dejepis pre 1. ročník gymnázií*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2002. 190. (Továbbiakban *Dejepis-1.*) Lásd még Elena Mannová szerkesztői megjegyzését a „Szlovákia területe” szóösszetételről a legújabb akadémiai történelem-szintézisben, hogy bár elvileg ez lenne a helyes kifejezés, stilisztikailag mégis nehézkes a használata. Elena Mannová (ed.): *Krátke dejiny Slovenska*. AEP, Bratislava, 2003. 8. (Továbbiakban *Krátke dejiny Slovenska.*)

¹⁴ Dušan Kováč: *Dejiny Slovenska*. Lidové noviny, Praha, 1998. 5.

¹⁵ Lásd Elena Mannová megjegyzését, miszerint a „Felvidék” szó a szlovákokat ma is a magyarosításra emlékezteti, vagy Miroslav Michela megjegyzését, hogy a szó 1918 utáni korokra vonatkozó használata azt sugallja, a terület valamiféle „történelmi tulajdon” része. *Krátke dejiny Slovenska*, 8., illetve Miroslav Michela: *A történelemkönyvek és a magyar–szlovák viszony kérdése*. Kézirat, 2007. Köszönet Jakab Györgynek (OFI) a kézirat rendelkezésre bocsátásáért.

hiányosságaira. Ezt a helyzetet a történetírásnak nem feltétlenül kell egy új (esetleg közös) fogalmi apparátus kialakításával feloldania; hanem tudatosítva azt, hogy a terminológia önmagában nem mindig egyértelmű, a „mindennapi történetírás” gyakorlatában a szövegkontextus révén lehet a szövegolvasó fele egyértelművé tenni a kifejezések tartalmát.

A szlovákok etnogenezise és a történelmi Magyarország interpretációs lehetőségei

A szlovák historiográfia nemzeti történelme részeként kezeli Samo, Pribina és a morva fejedelmek kora középkori szláv államiság megteremtésére irányuló kísérletét, még ha e korszak kapcsán általában nem is szlovákokról, hanem dunai szlávokról vagy szlovien (*Sloven, Slovien*) etnikumról szólnak. A köztudatban, a politikai gondolkodásban és a történetírásban ezek a szláv államkezdemények mint „saját” történelmi-kulturális eredmények jelennek meg.¹⁶ A korszak kapcsán megfigyelhető az is, hogy a meglévő forrásokból nagyobb távú következtetéseket von le a szövegközlő, mint amit a források nagy bizonyossággal alátámasztanak; ez a mítoszképzés egyébként magyarelles élt is nyerhet bizonyos esetekben.¹⁷

A magyar historiográfia a szlovák történetírásnak ezzel a fajta nagy-morva-narratívájával szemben áll, de más véleményen van a kárpát-medencei szláv etnikai és közigazgatási kontinuitás kapcsán is. A szlovák történészek már a 10. századtól használják a szlovák (*Slovák*) népvetet, a magyar történészek csak a késő középkor végétől. A magyar historiográfia a külső szláv kolonizáció szerepét hangsúlyozza a szlovák etnikum formálódásában, a szlovák narratíva ezzel szemben folyamatos és számbelileg domináns szláv jelenlétről tud. A szlovák történetírás hangsúlyozza a Magyar Királyságon belül a szláv államiság maradványainak

¹⁶ Dejepis-1, 206.: Pribina tevékenysége és a kereszténység korabeli terjesztése „nemzeti történelmünk kulcsfontosságú eseményei”, mert „Európa kultúrnezeteinek sorába a többi közép- és kelet-európai nemzetnél jóval korábban tagozódtunk be”. Lásd még Pribinát a 20. koronáson, vagy a Cirill-Metód tradíció felmlítését a Szlovák Köztársaság Alkotmányának preambulumban.

¹⁷ Lásd például a komáromi Cirill-Metód szobor körüli vitát – szlovák oldalról elhangzó érv volt a komáromi szoborállítás mellett, hogy a térítőpáros ott lépett a Nagymorva Birodalom földjére. Vladimír Turčan: Cyril a Metod – trvalé dedičstvo? In: *Mýty naše Slovenské*. Zostavili Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová. AEP, Bratislava, 2005. 36–41.

továbbélését, amit a magyar narratíva nem tart számon, vagy pedig kifejezetten tagad.¹⁸

Talán nem is ezeknek a témáknak az irányából lehet a szlovák etnogeneziszről magyar–szlovák viszonylatban konstruktív párbeszédet folytatni, hanem inkább a történelmi Magyarország keretein belüli sok évszázados szláv–szlovák–magyar együttélés megvitatása alapján. Bár az „ezeréves elnyomás” teóriája Andrej Findor történész megfogalmazása szerint alapvető kulturális kódként, a belső törésvonalaktól szabdaltszlovák közgondolkodás „történelmi minimumaként” van jelen a szlovák társadalomban, a mai szlovák történetírás ezt a megközelítést nem tükrözi vissza.¹⁹ Az utóbbi másfél évtizedben megjelent történelmi munkák részletesen kitérnek a történelmi Magyarország politikatörténetére, azt a „saját” történelem részének tekintve. Emellett politikai megnyilvánulások és civil kezdeményezések is mutatják a szándékot a Magyar Királyság történelmének revideálására, amikor ezt a történelmi időszakot a szlovákok számára felvállalható hagyományként interpretálják.²⁰ Ami itt vitára adhat okot, az a múlt „privatizálásának” veszélye – azaz hogyha a történelmi Magyarország felső-magyarországi regionális történelmét nem a Kárpát-medence egészét magában foglaló kulturális egység történelmének részeként interpretáljuk, hanem mint kizárólagosan szlovák történelmet. Mindenesetre az önreflexiót erősítheti és a két nemzeti társadalom egymás közti távolságérzetét csökkentheti a korszak olyan interpretációja, ami a Magyar Királyságot a szlovák etnikai differenciálódásnak keretét biztosító államként mutatja be, hangsúlyt helyez a közös államalkotó szerepre és a szlovák–magyar kulturális kölcsönhatásokra.²¹ Egyébként a közös történelem szlovák narratívájában inkább a cseh–szlovák kulturális kapcsolatok kapnak helyet, és lényegében nincs szó a magyar–szlovák kulturális, irodalmi és nyelvi kapcsolatokról (ez a magyar köztudatnak sem képezi a részét).

¹⁸ A szlovák álláspontot lásd a fentebb idézett szlovák művekben. A magyar szakmai konszenzust leginkább talán a *Korai Magyar Történelmi Lexikon (9–14. század)* (főszerkesztő: Kristó Gyula, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994) tükrözi.

¹⁹ Andrej Findor: *Tisícročná poroba*. In: *Mýty naše slovenské*, 71–77.

²⁰ Lásd pl. a Hrušovský-idézetet fentebb, vagy a 2003 óta évenként megrendezésre kerülő koronázási ünnepeket. Kollai István: *Koronázási ünnepek Pozsonyban*. *Közép-Európai Szemle*. www.talaljuk-ki.hu

²¹ Magyar részről lásd Käfer István munkásságát.

Mi a szlovák? – A szabadságharcok narratívája

Nemcsak a magyar társadalomnak és történetírásnak kell szembenéznie azzal, hogy mi a magyar – a szlovákoknak is öntudatlanul választ kell adniuk erre a kérdésre aktuális történelem-magyarázatukban. Különösen a Rákóczi-szabadságharc, illetve az 1848–1849. forradalom és szabadságharc kapcsán érdekes kérdés ez – a szlovák narratíva egyiket sem tekinti sajátjának, egyiket sem nevezi „szabadságharcnak”, pedig mindkettőhöz több szálon is kötődik. 1848–49. kapcsán logikusabb és egyértelműbb a negatív szlovák kontextus, mivel a magyar forradalom (vezetőivel és a közvéleményével együtt) a születőben lévő, és nemzeti céljai megvalósítása érdekében a Habsburgok oldalára álló szlovák nemzeti mozgalmat árulóként, illegitimként és köztörvényesként kezelte. A szlovák narratíva viszont nem vesz tudomást arról, hogy ezzel párhuzamosan a honvédség soraiban sok szlovák szolgált, illetve hogy a szlovák katonai akcióknak nem volt valódi tömegbázisa. A Rákóczi-szabadságharcot pedig a szlovák narratíva „az utolsó rendi felkelésként” kezeli, amelynek célja a nemesi kiváltságok megmentése volt, és a parasztokat csak hamis és be nem tartott jelszavakkal állították Rákóczi mellé.²² A sokszor kikapintható, sokszor csak sejthető negatív kontextus oka, hogy a Rákóczi-szabadságharc – bár a hungarus-patriotizmus jelenséggörébe tartozik – feltehetőleg egy független magyar államot hozott volna létre, még a nemzetté válás kora előtt – ahol az államot támogató és elfogadó szlovákság lehet, hogy az okszitánok sorsára jutott volna. Emiatt azonban nem lehet retrospektív módon elítélni a nem modern nemzeti kategóriákban gondolkodó Rákóczit, vagy szlovák kurucait. Ahogy az 1848-as események során a forradalom oldalára került szlovákok is az önmagát kereső szlovák nemzettudatot példázzák.

²² Július Bartl – Luboš Kačírak – Michal Otčenáš: *Dejepis pre 2. ročník gymnázií. Národné dejiny*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2002. 27. Ezenkívül pl. *Krátko dejiny Slovenska*, 154–155.: A Rákóczi uralta területen káosz, anarchia uralkodott, Bercsényi „kegyetlen rezsimje” pedig rosszabb volt mint a császári megszállás; az általános békevágy ellenére a kuruc vezetők folytatták a harcot. *Dejiny Slovenska (Špiesz)*, 83.: A békés rekonstrukciót megszakította a Rákóczi-felkelés. Ugyanitt, 279. (Dušan Čaplovič utószava): A Rákóczi-felkeléstől elsősorban a szlovák lakosság szenvedett (mivel a legtöbb harc a felső-magyarországi régióban zajlott).

Asszimiláció, magyarosodás és magyarosítás szlovák szemmel

Mind a magyar, mind a szlovák történelmi narratíva kritikusan szól a dualizmus korabeli magyarosító törekvésekről. A magyarosítás és asszimiláció szlovák és magyar megítélése azonban nem azonos kontextusban történik. Bár ebben az esetben sem feltétlenül könnyű meghatározni, mi számít a „mainstream” szlovák narratívának, nagyjából azt lehet mondani, hogy a szlovák narratíva a magyarosító politikát alapvetően hatékonynak tartja, azaz annak a számlájára írja a szlovák asszimilációs veszteséget.²³ A magyar interpretációban viszont erősebben kap helyet az asszimiláció természetes dimenziója („spontán asszimiláció”), azaz, hogy a szlovák nyelvű és magyar nyelvű hungarusból párhuzamosan lett az akkor modernnek számító nemzetállami eszmét valló magyar, és, hogy ez a nyelvi szinten bekövetkező változás a mentalitás szintjén a folytonosságot jelenthette. A szlovák interpretációban kevésbé kap helyet a német-zsidó városi polgárság magyarosodása, pedig az asszimiláció megítélését ez is színesíti, szlovákellenes élet pedig tompítja. A szlovák interpretációban kibeszéletlennek tűnik továbbá annak a kérdése, hogy az asszimiláció mennyire mozdította el a szlovák–magyar nyelvhatárt, ha egyáltalán elmozdította azt. A magyar nemzetállami politika objektív magyar bemutatásával nagyobb önreflexióra lehet készíteni a szlovák történelmi tudatot, mely az 1918 utáni (cseh)szlovák nemzetállam-építésben alapvetően nem talál kivétnevelőt.

A Beneš-dekrétumok, és ami azelőtt volt

A Beneš-dekrétumok problematikája máig egyértelműen a legterhesebb pontja a szlovák–magyar történelmi párbeszédnek, de általában a szlovák–magyar politikai kapcsolatoknak is. A dekrétumok kapcsán az egyik problémát a témával kapcsolatos tudás hiánya adhatja, mivel a szlovák közbeszédben a kérdés sokáig tabutémának számított.²⁴ Így a dekrétumok fogalomkörébe tartozó események ismertetése önmagában

²³ Ehhez a fajta interpretációhoz áll közelebb pl. Július Mésáros: *Zložitě hľadanie pravdy o slovenskývh dejinách*. VEDA, Bratislava, 2004. Az asszimiláció jelenségét árnyaltabban kezeli pl. Eva Kowalská, Roman Holec, Elena Mannová (*Krátke dejiny Slovenska* vonatkozó fejezetei, 179–264.)

²⁴ Miroslav Kusý: *A magyarkérdés Szlovákiában*. Kalligram, Bratislava, 2002. 199.

is hasznos lehet.²⁵ A dekrétumokkal kapcsolatos problematikát azonban elsősorban az adja, hogy a magyar „hontalanság éveit” a szlovák és a magyar narratíva is különböző kontextusban helyezi el.

A szlovák narratíva a dekrétumokat a (cseh)szlovák területet ért ellenséges támadásra adott (cseh)szlovák reakcióként értelmezi, amelyet eszerint a háború utáni általános atmoszféra is befolyásolt. Ezt sokszor színesíti a demokratikus csehszlovák politika versus Horthy-féle diktatúra ellentétpár megjelenése is. A magyar narratíva szerint viszont Szlovákia déli határa az etnikai szempontoktól eltért stratégiai és gazdasági megfontolásból, az így létrejött csehszlovákiai magyar kényszerközösségek korlátozott jogokkal rendelkeztek, az első bécsi döntés pedig lényegében követte a magyar–szlovák nyelvhatárt. A cseh és szlovák politikusok azonban nem mondtak le a régi határok visszaállításáról, amivel a háború után már összekapcsolódott a tiszta szláv nemzetállam létrehozásának célja is.

E magyar interpretáció egyes pontjairól a szlovák köztudat nem vesz tudomást, de a szlovák historiográfia sem dolgozta fel azokat kellőképpen, így érdemesnek tűnik a szlovák–magyar dialógus részévé tenni ezeket.²⁶ Hiszen ha a szlovák historiográfia nem is fogadja el az 1918 előtti népszámlálási adatokat, az 1930-as csehszlovák népszámlálás alapján is (amely egyébként magyar oldalról kérdőjelezhető meg) viszonylag egyértelműen kirajzolódik a bécsi döntéssel meghúzott határvonal mentén a szlovák–magyar nyelvhatár. Így – bár jogos az az elméleti állítás, hogy

²⁵ A „Beneš-dekrétumok” kérdéskörével szlovák részről többek között Štefan Šutaj foglalkozik, de Janics Kálmán és Vadkerty Katalin munkái is olvashatóak szlovákul.

²⁶ A trianoni határról Lubomír Lipták jelzi, hogy stratégiai, gazdasági szempontok is szerepet játszottak a kialakításába, de a téma nincs részletezve. Dušan Čapolič: *Dejiny Slovenska*. AEP, Bratislava, 2000. 226. Etnikai térképekkel kevéssé lehet találkozni; a déli területeket „etnikailag vegyes régióknak” nevezik általában. (Pl. *Kronika Slovenska 2. Slovensko v dvasiatom storočí*. Dušan Kováč a kol. Praha–Bratislava, 1999, 152.) A téma legjobb szlovák nyelvű áttekintései magyar történezszerzők művei. (László Szarka: *Slovenský národný vývin – národnostná politika v Uhorsku. 1867–1918*. Kalligram–MKKI, Bratislava, 1999. Ignác Romsics: *Trianonská mierová zmluva*. Kalligram, Bratislava, 2007.) A magyar narratíva egyébként hasonlóképpen nem vesz tudomást a szlovák narratíva elemeiről: például az ún. kis háborúról (Kárpátalja megszállásakor 1939. márciusában a magyar hadsereg kelet-szlovákiai területeket próbált megszállni), vagy a magyar csendőrök nagysurányi (*Surany*) sortüzéről, aminek egy 16 éves szlovák lány esett áldozatául. Mindkét esemény szerepel a szlovák tankönyvben és ismeretbővítő anyagokban. (*Kronika Slovenska*, 239., 246. Alena Bartlová–Róbert Letz: *Dejepis pre 3. ročník gymnázií. Národné dejiny*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2005. 78., 90.)

igazságos határt nem lehet húzni – a trianoninál (legalábbis etnikai szempontból) igazságosabbat mindenképp lehetett volna. A szlovák történeti munkákban a trianoni határ megállapításának kérdése (például a különböző, az etnikai szempontokat jobban figyelembe vevő határtervek, vagy a csehszlovák delegáció történelmi csúsztatásokkal teli és következetlen – a nemzeti elvet a történelmi, gazdasági és stratégiai szempontokkal vegyítő – érvrendszere) nem kap helyet. Ugyancsak nem kerülnek elő a csehszlovákiai magyarság két világháború közti jogséremlői: a földreform, a telepítések, a közigazgatás átalakítása, a magyar nyelvű oktatás visszafejlesztése. Pedig ezek más szint adnak a Prága-ellenes csehszlovákiai magyar politikának, mintha csak annyit közlünk róla, hogy az a budapesti revíziós politika irányítása alatt állt. A Prága-ellenes attitűd egyébként a szlovák politikára is jellemző volt a korban, amit a mai történetírás vissza is tükröz – ez elvileg alapot ad az elutasító magyar álláspont megértéséhez is.

A magyar revíziós politika Szlovákiával szembeni magatartása ugyancsak párbeszédre érdemes kiindulópont, hiszen a szlovák narratíva kifejezett szlovák-ellenességet fedez fel a magyar lépésekben, miközben a korabeli magyar politikai gondolkodás a szlovákságot nem illesztette egyértelműen az ellenségképek közé, a szlovák nemzetté válásról fáziskéséssel – lényegében a Beneš-dekrétumokkal – vett tudomást (ahogy a cseh politika is nehezen ismerte el az önálló szlovák nemzettudatot). Emellett a szlovák történelmi tudat és historiográfia a Horthy-korról továbbra is mint diktatúráról beszél, miközben a magyar történetírás meghaladta ezt az álláspontot. Bár nem kifejezetten történelmi probléma, de érdemes reagálni a magyar társadalom 1989 után látványosan kifejlődött „Trianon-szubkultúrájára”, mert azzal a szlovák köztudat nem tud mit kezdeni, a posztmodern Trianon-folklór mögött pedig politikai programot lát.²⁷

²⁷ A két világháború között „Magyarország folyton »Nagy-Magyarország« teljes vagy részleges megújításáról álmodozott – és álmodozik ma is”. Dušan Čaplovič megjegyzése Anton Špiesz történelemkönyvéhez írt utószavában. Anton Špiesz: *Ilustrované dejiny Slovenska. Na ceste k sebauvedomeniu*. Perfekt, Bratislava, 2006. 289.

A szlovák–magyar párbeszéd korlátai

A fentiekben egy, a szlovák–magyar párbeszédet előremozdítani szándékozó kötet mondanivalóját foglaltuk össze, anélkül, hogy tisztázásra került volna, mitől lenne két vagy több ember párbeszéde „transznacionális”. A szlovák köztudatról végig mint zárt gondolati egységről írtunk, a szlovák narratíváról pedig mint egyértelmű vonalvezetésű történelem-magyarázatról, miközben ezek a tiszta kategóriák csak elméleti szinten léteznek. A gyakorlatban valójában ahány ember, annyi tudásszint és vélemény létezik, így ami valakinek revelatív hatású új információ, az másnak evidencia, a harmadiknak meg provokáció.

Ezzel együtt bizonyos kulcskérdések kapcsán konszenzus kialakítására elvileg van lehetőség, főleg ha figyelembe vesszük azt, hogy a szlovák historiográfia színesebb és sokrétűbb annál, mint amit a szlovák politikai gondolkodás alapján feltételezhetnénk. A kérdés leginkább talán az, hogy szakmai szinten milyen hozadéka lehet a párbeszédnek szlovák–magyar viszonylatban, ha a szlovák politikai elit az elvont történelmi kérdéseknél jóval húsbavágóbb témákban sem a megegyezésre törekszik. Sajnos az elitek nem a „történelmi emlékezet foglyai”, hanem a nemzetinek fel-fogott vagy annak titulált érdekeik foglyai.²⁸ Így kevésbé valószínű, hogy a történelmi viták révén lehet a politikai elit szintjén megegyezésre jutni – elméleti szinten inkább a fordítottja lehetséges, tehát hogy a politikai elitek érdek- és érték-közösségének létrejötte és tudatosulása helyet ad a történelmi viták lezárásának. Ennek ellenére a politikai elit konfrontatív politikai gyakorlata mellett is lehet hozadéka a párbeszédnek (a szakmai eredményeken túl): hogyha ugyanis a széles közgondolkodás történelemmel kapcsolatos véleménye „puhul”, akkor a történelem hosszú távon kevésbé használható fel a konfrontatív politikának a közvélemény előtti legitimálására.²⁹

²⁸ Idézve Pavol Lukáč: *Dejiny a zahraničná politika v Strednej Európe*. Kalligram, Pozsony–Bratislava, 2004. 311.

²⁹ Kollai István: Szlovák–magyar kiegyezés? Nem kérdés. *Közép-Európai Szemle*. www.talaljuk-ki.hu